

www.akershembygd.se

Juni 2014

BRUKS-

anvisningen nr 24

Museet

Vi säger tack till alla er som ställde upp under arbetsdagarna på museet. Allt blev klart inför säsongen. En del av arbetena med utställningar har pågått under flera månader, främst är det arbetet med en ny utställning på mellanplanet, som visar gången från berg till leverans av gjuten produkt. Med hjälp av många modeller, varav en som visar kolmilan och är helt ny, åskådliggörs hela processen från gruvbrytningen och hur man fick kraft att pumpa ut vatten ur gruvorna över tillverkningen av träkol, transporter till masugnen och slutligen till kanonen och hur den transporterades ut i världen. Bara denna del av utställningen är värd ett besök, men det finns även andra, om än mindre, förändringar att se.

Museet är öppet alla helger i juni och augusti, i juli är det öppet onsdag till söndag varje vecka. Öppettiden är 13.00-16.00. Välkommen!

Modell av kolmila som visar hur milan är uppbyggd
(lånad av Staffan Andersson, Björnlunda)

Del av den nya utställningen

Bruksarkivet

Den 26 april var det temadag på Bruksarkivet. Temat denna dag var kartor. 17 kartor i original och 8 kopior från tidigt 1600-tal till början av 1900-talet fanns utställda. Att ha temadagar visade sig vara uppskattat, 59 besökare hade vi och flera var intresserade av att återkomma för egen forskning.

Nästa temadag är den 28 juni och då är temat, Minör. Vem var han som gett namn åt Minörs grotta? Bodde han där någon tid? Om honom och hans gärningar handlar det den 28 juni.

Den 29 september är ytterligare en temadag planerad. Då är temat kungliga namnteckningar. Det finns 13 namnteckningar i original på olika handlingar och från olika svenska regenter i Bruksarkivet. Vad föranledde dem att skriva till Åkers Bruk och hur ser deras namnteckning ut? Välkomna den 29 september för att få svaren.

I juli är bruksarkivet även öppet alla helger för den som vill få en uppfattning om vad som finns dolt här och höra berättelsen om masugnen och arkiven. Öppettiden är alltid klockan 13.00 – 16.00.

Det behövs fler värdar till bruksarkivet! För att vi alltid skall kunna vara flera på plats, utan att det blir för många pass för var och en, planerar vi att i vinter genomföra en utbildning om värdskap på bruksarkivet. Även den som kanske inte vill gå som värd, men tycker det skulle vara intressant att få mer kunskap om bruksarkivet är välkommen att delta. Någon detaljplan är ännu inte framtagen men det kommer nog att bli tre till fyra pass om ca 2 timmar per gång. Är du intresserad att fördjupa dig i Bruksarkivet och kanske bli värd på arkivet så anmäler du dig till Tomas Larsson, 070-343 49 67, e-post larssont@willis.com eller till Pehr Bengtsson, 0159-300 57, e-post ps.bengtsson@telia.com

Motordrift vid jordbruket

Vi fortsätter på Bruksarkivet och återger några utdrag ur en av alla de handlingar som återfinns där. I detta fall är det en artikel från oktober 1915 i skriften ”Redogörelse för Nytt och Gammalt inom Frö- och Utsädesbranschen”. Utgivare av denna skrift är Algot Holmberg & Son i Norrköping. Här klaras ut att ”Eftertryck förbjudes” men då endast några korta utdrag kommer att presenteras här, tar vi chansen. Under rubriken ”Motordrift i jordbruket” har Agronom R. Wahlberg skrivit.

Artikeln handlar om fördelarna med att införa det vi idag benämner traktor i jordbruket, i förhållande till att använda hästar eller oxar. Traktorn det är fråga om inköptes bland annat av Berga gård och gick under namnet ”Motorplogen Avance” - ”hvars vikt icke öfverstiger 3,000 kg” och därför lämpar sig väl för de jordar som brukas i Sverige. Tydligt fanns det ett visst motstånd i Sverige över att införa något liknande inom jordbruket för Wahlberg skriver att *densamma redan vid sitt första uppträdande vunnit långt större spridning i Danmark och Tyskland än inom vårt eget land, ett bevis på dessa nationers öppna blick för dess, säkerligen inte minst i ekonomiskt hänseende, framträdande egenskaper. – Här skulle någon vilja inflika: ”de hafva bättre råd än vi, att lägga sig upp med ett så dyrbart redskap”; efter den erfarenhet jag nu har, skulle jag vilja ändra denna mening så: ”de finna sig icke ha råd att undvara densamma”.*

Lite längre fram beskriver Wahlberg flera fördelar med detta redskap ”Själftva motorvagnen har emellertid sedan plogarne fränkopplats, visat sig finna en allt större användning såsom dragare för allehanda redskap och maskiner ...”. Inte nog med detta, även följande är att beakta: ”Icke att förglömma är äfven den moraliska inverkan, som allt hvad maskiner heter utöfvar på arbetarbefolkningen, det gör den långt mer vaken och intresserad att följa en maskin än ett par ofta tröga och undernärda dragare ...”.

Härefter följer en mycket lång, detaljrik och mellanåt invecklad text om de ekonomiska fördelarna med en motorplog i stället för häst som dragare. Främst är det motorplogens allsidighet som enligt Wahlberg gör det värt att satsa 7 500 kr på motorplogen Avance.

Om den var så förträfflig som beskrivs vet jag inte men i alla fall köpte Berga in en sådan motorplog. Till saken hör också att det var den ansvarige utgivaren av skriften ”Redogörelse för Nytt och Gammalt inom Frö- och Utsädesbranschen”, som var säljare av Avance-plogen.

Ny styrelse

Vid årsmötet i mars fick vi en ny ordförande och flera nya styrelsemedlemmar. Vår nya styrelse ser ut så här:

Ordf.	Ylva Binder	0159-345 06
Vice ordf.	Tomas Larsson	070-343 49 67
Sekr.	Sven-Arne Ardell	0159-313 70
Kassör	Inger Johansson	0159-307 51
Ledamot	Kjell Björkman	0159-317 42
Ledamot	Sten Hellgren	0152-194 20
Ledamot	Roger Granath	0159-300 20
Ledamot	Knut Knudsen	0159-315 93
Suppleant	Christer Ståhl	0159-315 64
Suppleant	Pelle Johansson	0159-311 05
Suppleant	Monika Malmlöf	0159-48 50 51
Hedersledamot för ett år	Pehr Bengtsson	0159-300 57

Kulturarvsdagen den 14 september

Under Riksantikvarieämbetets vingar genomförs varje år Kulturarvsdagen. Den firas över hela Europa, lite olika dagar men med samma tema. Det är i år 100 år sedan första världskriget bröt ut och 75 år sedan andra världskriget startade. Årets tema har därmed blivit ”I krigets spår”.

Åkers hembygdsförening kommer att delta och planen är att tillsammans med Åkers Krutbruk Protection AB ha ett arrangemang på Krutbruket. Vi planerar för en guidad tur på Krutbruket och i tunnarna med Erik Ericsson som guide. Vidare planeras en utställning om Krutbrukets historia och om det skydd av luftvärn som skapades kring Krutbruket under andra världskriget. Naturligtvis måste även kanontillverkning och tillverkning av granathylsor belysas denna dag. Även det blir i form av en utställning vid Krutbruket.

Har du information och/eller bilder om försvaret av Krutbruket är du välkommen att kontakta Pehr Bengtsson, 0159-300 57 eller via e-post, ps.bengtsson@telia.com.

Våra vandringsleder

Passa på att njuta av den spirande grönskan på någon av våra vandringsleder.

Marviksleden, som går från Malsjön, ner längs Marvikarna och upp över Stenhuggarmon och vårt utkikstorn. Totalt cirka 6 km.

Stångångsleden, som följer stångången från Hjulhuset vid Göksjön till Bredsjönäs gruvor, vidare över Sjuhålsgruvorna till Mossjön och så längs kanalen åter till Hjulhuset, cirka 5 km.

Åkersbor berättar

Denna berättelse har vi fått av Sten Hellgren. Den handlar om några människor som under tre generationer bodde i torpet Göksjöstugan.

Några kilometer i rakt sydlig riktning från Åkers styckebruk ligger torpet Göksjöstugan invid Göksjön. Under tre generationer, över en period av 120 år, bodde där de personer som den här artikeln handlar om. Inga märkvärdiga människor alls, bara torpare, gruvarbetare, järnarbetare.

Den förste av dessa var Johan Persson, född i Bredsjönäs runt 1665. Han var gjutare och hyttarbetare på Åkers järnbruk i början av 1700-talet och kom till Göksjöstugan 1709 där han bosatte sig tillsammans med sin hustru Brita Johansdotter. Huset vid Göksjön var då relativt nybyggt. Året 1700 hade nämligen Göksjöstugan enligt mantalslängden gått "förlorad", troligtvis hade en brand härjat, varpå ett nytt hus byggts. I detta nytimrade hus bosatte sig alltså Johan Persson för att skaffa sig ett liv och en familj.

Färden till arbetet gick till fots och promenaden till järnbruket var inte särskilt lång, bara runt två och en halv kilometer. Förmodligen gick den via Mörtsjön och ner över skogen till bruket. Vid denna tid rådde skogsbrist i Åker, nästan all skog var nedhuggen som bränsle till gruvorna och bruket, varför man kan tänka sig att områdena runt Göksjöstugan kan ha varit helt eller delvis avverkade vid olika skeden under 1700-talet. Säkerligen var färden till både Skottvång och bruket kantade av diverse kalhyggen med ett öppet och öde landskap.

Det var bruket som ägde Göksjöstugan och hyran drogs av på den skrala arbetarlönen. I hyran ingick både betesmark till kor och får samt en plätt där familjen kunde odla mat inför vintern, kanske potatis och rovor. Främst var det hustrun Brita och barnen som ägnade sig åt odlingen och skötseln av torpet medan Johan Persson tillbringade nästan alla veckans dagar i hettan vid masugnen. Eftersom ugnen eldades dygnet runt sov arbetarna kvar i en så kallad "labbi" i veckorna. Men under fyra månader per år stod ugnen stilla och Johan fick då istället arbeta hemma vid torpet. Kanske ägnade han sig åt fiske då en sjötina ingick i Göksjöstugans husgeråd. Intilliggande sjöar som Mörtsjön, Göksjön och Visnaren var alla rika på både fisk och kräftor.

Det var i torpen på skogen som de flesta bruksarbetarna bodde i början av 1700-talet. Först i mitten av seklet började brukslängorna dyka upp kring bruken. Vid järnbruket i Åker fanns också magasinet där bruksarbetarna kunde hämta spannmål och utsäde som drogs av på lönen. Industrin var centrerad kring masugnen på ett ganska litet område som mest liknade en större gård fram till 1900-talet då en mer storskalig fabriksbebyggelse uppfördes. Torpare som Johan Persson stod lägst i den klasspyramid som börjat uppstå kring bruken vid den här tiden. Bruket blev således föremål för en lokal högreståndskultur av adligt snitt med patron i toppen, en lokal variant av den klasspyramid som alltigenom präglade det svenska samhället. Det fåtal specialister som hade en fast anställning på bruket hade det betydligt bättre än torparna som hade sämre betalda arbeten. Tidvis arbetade de i gruvorna, vid milorna eller med transporter kring bruksverksamheten.

Åker var ett av Sveriges främsta järnbruk i början av 1700-talet med konkurrenter i bruken Ehrendal och Stavsjö samt Finsspång. Flera av bruken utsattes för attentat av ryssarna 1719 men Åker hade en skyddad och bra plats inne i landet och behöll på så sätt sin dominans.

Göksjöstugan bestod vid den här tiden troligtvis av minst två timrade bostadshus med ett intilliggande uthus där djuren vistades. Ända fram till 1970-talet ägdes egendomen av bruket och än i dag bor alltså människor i Göksjöstugan.

Johan Perssons son Daniel Jansson (1710-1777) föddes i Göksjöstugan. Så småningom gick han naturligtvis i faderns spår och började inom järnindustrin, det var den naturliga vägen att gå. Han tog arbete vid Ålgsjöbackens gruva och så småningom även vid Skottvång där även fadern Johan arbetade som gruvsmed på 1720-talet. Förmodligen bodde far och son tillsammans i en så kallad gruvstuga vid Skottvång och besökte hemmet kanske någon gång i veckan för att hälsa på familjen. Daniel Jansson bodde emellertid inte i Göksjöstugan hela tiden utan var även mantalsskriven i Stora Lövan där han bodde tillsammans med annat gruvfolk vid tiden för faderns död 1731. Därefter återvände Daniel Jansson till Göksjöstugan med sin hustru Brita Persdotter och de fick dottern Brita Danielsdotter (1748-1825).

Dottern växte upp i Göksjöstugan, flyttade sedan söderut för att arbeta som piga på en gård i närheten av Malmköping där hon träffade bruksarbetarsonen Per Jansson-Jorisson (1751-1828) från Hälleforsnäs. Han hade lämnat Hälleforsnäs bakom sig, där fadern arbetade som formare och gjutare, eftersom han inte kunnat få något jobb. Istället arbetade han som dräng på Grinda gård utanför Malmköping.

Nygifta bosatte sig Brita och Per år 1779 i Göksjöstugan som var hennes barndomshem. Han fick jobb på järnbruket medan Brita blev torparhustru. De levde ett långt liv tillsammans, i 46 år var de gifta tills Brita dog 1825. Per Jansson avled tre år senare vid 77 års ålder. I bouppteckningen efter honom kan man få en inblick i det tidiga 1800-talets materiella kultur, vad det skrala torparhemmet egentligen bestod av. Under rubriker som Silver, Koppar, Tenn, Slöjd och slöjdrederkap, Manskläder, Husgeråd och Verktyg radas prylarna upp med ett uppskattat värde efter varje sak. Till exempel får vi reda på att Per Janssons ko var värd 19 riksdaler dödsåret 1828. Det var det enda djuret som fanns kvar vid Göksjöstugan då han dog och den enskilt mest värdefulla ägodelen i hushållet. I bouppteckningen efter Brita från tre år tidigare fanns fler djur än så: en gris värd 1 riksdaler, ett får värt 2,32 riksdaler, kon naturligtvis och så några lamm. Bland hennes kläder fanns en stor silkeshalsduk uppskattad till 2 riksdalers värde, något man kan föreställa sig var en lyxartikel på den tiden.

Intressant är också att en torparens klädedräkt finns nämnd in i minsta detalj i Per Janssons bouppteckning. Bilden av en järnproletär för två hundra år sedan träder långsamt fram för våra ögon: Vi kan se att han gick klädd i en mörkblå rock, knäbyxor av vadmal, en grön tröja, skjorta av lärft, ett par läderskor med lädersula, en väst av fårskinn och en hatt. Någon brist på verktyg och redskap var det heller inte då det fanns både hyvelbänk, tre stycken hyvelstockar och sågar, huggjärn, rundjärn, kniv samt yxor. Allt vad en hårt knogande torpare i Åkersskogarna behövde för att överleva med andra ord. Bouppteckningen beskriver ett helt bohag, ett helt livs slit – kanske flera generationers arbete – och allt till ett värde av 57,47 riksdaler. Men det

här var som sagt inga märkvärdiga människor. Förutom att de bodde på just den plats vi fortfarande kallar för Göksjöstugan.

*Som avslutning på
detta medlemsbrev
önskar styrelsen alla
medlemmar en skön
och vilsam sommar.*